

Kansan suusta

Erkki Lyytikäinen, Jorma Rekunen & Jaako Yli-Paavola (toim.): Suomen murrekirja. Helsinki: Gaudeamus 2013. 666 s. ISBN 978-952-495-299-6.

Murrekirjat ovat perinteisesti keskittyneet joko yhden pitäjän tai hieman laajemman murrealueen kieleen: pitäjistä on valittu joukko taitavia kertojia, joiden puheessa näkyvät kyseisen murteen leimalliset piirteet. *Suomen murrekirja* on ensimmäinen koko suomen puhumisalueen kattava teos: se sisältää litteroidun, keskimäärin sivun mittaisen näytteen lähes jokaisen kotimaamme suomenkielisen pitäjän murteesta. Lisäksi mukaan on otettu näytteitä vanhoilta suomen kielen puhuma-alueilta: Ruotsin Länsipohjasta, Norjan Ruijasta ja Venäjän Inkerinmaalta. Myös osa kaakkoismurteiden vanhoista puhuma-alueista sijaitsee Neuvostoliitolle luovutetulla alueella Suomen nykyisten rajojen ulkopuolella. Yhteensä murrenäytteitä on 492. Nykyteknologian mahdollistamana kaikki näytteet ovat vapaasti kuunneltavissa verkossa (www.kotus.fi/suomenmurrekirja).

Vuosikymmenten työn tulos

Työtuntimäärää, joka on lopulta johtanut valmiiseen teokseen, on vaikea käsitellä. Jo monet teokseen valikoiduista näytteistä ovat osia jonkun toimittajakolmiksen jäsenen nauhoittamasta haastattelusta. Kenties kunnianhimoinen ajatus murrekokoelmasta on hautunut nuorten kenttätyöläisten mielessä jo 1960- ja 1970-luvuilla tehdyillä ympäri Suomen suuntautuneilla kenttäretkillä. Kun Suomen kielen nauhoitearkiston kokoelmissa on jokaisesta pitäjistä koottu kolmisenkymmentä tuntia haastatteluaineistoa, toimittajilta on vierähtänyt tovi jos toi-

nenkin jo pelkästään etsittäessä osuvinta näytettä: mielenkiintoista, sujuvasti etenevää ja tietenkin vielä hyvin paikallismurretta edustavaa katkelmaa.

Suuritöisintä lienee ollut katkelmien litterointi – yksittäisten katkelmien lyhydestä huolimattakin. Kaikki suomen puhumisalueet kattavan aineiston litterointi vaatii vankkaa puhekielen tuntemusta ja tarkkaa korvaa. Murrसानojen merkitysten hakeminen ja nimistön tarkistaminen on haasteellista; kielirajojen läheisyydessä näytteissä on mukana vieraskielisiä ilmauksia. Silti epäselväksi jääneitä kohtia on mukana hyvin vähän.

Murretta on merkitty karkeasti, toimittajien mukaan ”yksinkertaisella kaikkien luettavalla tavalla” (s. 8). Nopealla vilkaisulla litteroidut tekstit eivät ulkoasultaan merkittävästi eroa kaunokirjallisuudesta. Niissä ei siis vilise muutamaa lähinnä lounaismurteisiin sijoittuvaa poikkeusta lukuun ottamatta erikoismerkkejä. Kun nykytekniikka on mahdollistanut ääninäytteen vapaan kuuntelun verkossa, muutamit kansantajuisten murrekirjojen toimittajia vaivanneet ongelmakohdat ovat väistyneet taka-alalle. Ensinnäkin kun lukijan on mahdollista tekstiin ohella kuunnella murrenäytettä, toimittajien ei ole tarvinnut lukemisen helpottamiseksi poistaa takelteluja ja toistoja. Myös assimilaatiotapaukset on ollut mahdollista esittää murteenmukaisessa muodossa ilman lukemista helpottavaa kirjakielistämistä. Kun autenttinen ääninäyte on lukijan vapaasti kuunneltavissa, voi jokainen tahollaan verrata toimittajien tarjoamaa litteraattia alkuperäiseen puheeseen.

Suomen murteet pitäjä pitäjältä

Teos on rakennettu jakamalla murteet perinteisesti itä- ja länsimurteisiin. En-

sin esitellään läntiset murteet lounaismurteista aina Peräpohjan murteisiin Jäämeren rannoille saakka. Länsimurteita seuraavat itämurteet: savolaismurteet ja kaakkoismurteet. Jokaisesta päämurrealueesta on laadittu yleisesittely, jossa kerrotaan kattavasti ja asiantuntevasti murrealueen maantieteellisestä sijoittumisesta ja murteelle tunnuksenomaisista piirteistä – ja myös esitellään alamurteiden välisiä eroja. Alueita on havainnollistettu kartoilla, joihin on rajattu paitsi päämurrealueiden alamurteet myös yksittäisten pitäjien rajat. Käytetty pitäjäjako on vuodelta 1959, Suomen kielen nauhoitearkiston perustamisvuodelta, eikä myöhempiä kuntamuutoksia ole otettu huomioon. Murrenäytteitä edeltävissä pitäjäkohtaisissa esittelyissä tosin on usein mainintoja myös kuntien nykytilanteista. Neuvostoliitolle luovutetun alueen kuntajako on vuoden 1939 tilanteen mukainen.

Päämurrealueiden pitäjät on jaettu lukuihin alamurrealueiden mukaan. Näin siis vaikkapa hämäläismurteet käsittää neljä alamurrealuetta: Ylä-Satakunnan murteet, perihämäläiset murteet, etelähämäläiset murteet ja kaakkoishämäläiset murteet. Alamurteiden pitäjät on esitelty aakkosjärjestyksessä. Ratkaisu on kenties käyttökelpoisen, ja lopputulos näyttääkin ulospäin siistiltä: tiettyä paikallismurretta etsivän lukijan on helppo löytää etsimänsä. Kuitenkin jos tavoitteena on perehtyä kokonaisuutena jo pelkkään alamurrealueeseen – puhumattakaan kokonaisuudesta päämurrealueesta –, lukijaa voisi palvella paremmin murrealueen sisällä johdonmukaisesti etenevä käsittelyjärjestys. Nyt etelähämäläisistä murteista kiinnostunut aloittaa matkansa Hausjärveltä etelähämäläisten ja kaakkoishämäläisten murteiden rajalta. Matka jatkuu Humppilaan, murrealueen toiselle laidalle lounaisten välimurteiden tuntuun. Humppilasta hypätään takaisin murrealueen itälaitaan Hyvinkäälle. Lu-

kijalle sekä maantieteellisesti että kielellisesti vieraalla alueella kokonaiskuvan hahmottaminen on vaikeaa, ja karttaa on käytettävä ahkerasti. Myös ensivilkaisu itselleni ehkä tutuimman itäisten savolaismurteiden alueelle sijoittuvan Valtimon pitäjännäytteeseen oli hieman hätkähdyttävä. Teoksessa kotipaikkakuntani murre sijoittuu Tuupovaaran ja Värtsilän väliin. Koska Tuupovaara ja Värtsilä ovat matkojen takana Joensuun eteläpuolella, tuntuisi paljon luontevammalta nähdä Valtimon murre tutun Nurmeksen kainalossa.

Pitäjäkohtaiset esittelyt

Jokaista murrenäytettä edeltää lyhyt esittelyteksti. Esittelyt eivät rakennu minäkään tietyn kaavan mukaan, vaan niissä pikemminkin nostetaan esiin yksi tai useampi katkelmaan tavalla tai toisella kytkeytyvä teema. Monesti kerrotaan jotakin pitäjän maantieteellisestä sijainnista ja kuntien myöhemmistä hallinnollisista vaiheista; myös sijoittuminen murteiden kenttään, esimerkiksi murrealueen laidalle, on usein esillä. Esittelyteksti saattaa myös ohjata lukijaa kiinnittämään huomiota johonkin juuri kyseiselle murteelle leimalliseen piirteeseen. Toisaalta jos puhuja käyttää jotakin murteelle poikkeuksellista muotoa, esittelytekstissä nostetaan usein esille yleensä lähimurteista löytyviä syitä erikoiselle käytötavalle.

Monissa murrekirjoissa puhujat on esitelty tarkkaan. *Suomen murrekirjassa* ymmärrettävästi puhujakirjon myötä puhujan esittely saattaa rajoittua pelkkään nimeen ja syntymävuoteen. Monesti esittelyteksteissä kuitenkin kerrotaan myös mielenkiintoisia yksityiskohtia haastattelutavan elämänvaiheista tai vaikkapa kytköksistä pitäjän merkkihenkilöihin. Mukaan mahtuu monenlaisia henkilöitä aina suurhihtäjistä aivan tavallisiin torpan tyttöihin saakka.

Pitäjäkohtaiset esittelytkin jättävät saman käsityksen kuin pitäjänmurteiden

esittäminen aakkosjärjestyksessä: teoksen ensisijaiseksi kohdeyleisöksi on ilmeisesti haettu juuri yksittäisten pitäjien murrenäytteistä kiinnostunutta lukijaa. Kun lukija perehtyy kerralla isompaan kokonaisuuteen, esimerkiksi pää- tai alaturteeseen, esittelyteksteissä esiintyvä toisteisuus nousee esille. Lounaismurteista kiinnostunut lukija lukee ensin murrealueen yleisesittelystä, että Rauman seudun murteessa on ”aikaisemmin käytetty *t:n* heikon asteen vastineena erikoista *d:n* ja *r:n* väliltä olevaa spiranttiäännettä *δ:tä* – jokseenkin samaa äännettä, kuin englannin *the*-sanassa alussa” (s. 19); Eurajoen murrenäytteen johdannossa kerrotaan, että murteessa esiintyy ”soinnillinen dentaalispirantti *δ*, suunnilleen sama kuin englannin sanoissa *the* ja *father*” (s. 23). Dentaalispirantti mainitaan myös Hinnerjoen, Kiukaisten, Lapin, Rauman ja Velkuan murteen esittelytekstissä. Maininta toki on paikallaan, koska kyseessä on nykylukijalle vieras äänne, jota on käytetty vain pienellä alueella Rauman lähiympäristössä. Useassa paikassa toistuva maininta ”erikoisesta *d:n* ja *r:n* välillä olevasta äänneestä” (esim. s. 29 ja 32) on kuitenkin jo hieman häiritsevää. Tällaisissa tapauksissa voisi kenties harkita lukijan ohjaamista etsimään lisätietoa murrealueen yleisesittelystä.

Suomea ja suomalaisia viime vuosituhannelta

Teoksen sisältämät murrenäytteet on tallennettu pääasiassa 1960- ja 1970-lukujen aikana. Ne ovat lyhyitä, muutaman minuutin mittaisia katkelmia pitemmistä, monesti useita tunteja kestäneistä haastattelutilanteista. Varhaisimmat tallennukset ovat 1950-luvun loppupuolelta, muutamat jopa ajalta ennen nauhoitearkiston perustamista, ja tuoreimmat tallennukset on tehty niinkin myöhään kuin 1980-luvun lopulla.

Valtaosa kielenoppaista on syntynyt 1800-luvun parin viimeisen vuosikymmenen aikana. Vanhimpien puhujien syntymästä on ehtinyt kulua jo lähes 150 vuotta, kun taas nuorimmat, vasta 1910-luvun puolivälin jälkeen syntyneet puhujat voisivat olla heidän lapsenlapsiaan. Kun kansakunnan muistiin on tallentunut tapahtumia parin sukupolven takaa, varhaisimmat tapahtumakuvaukset yltävät lähes 1700-luvulle saakka.

Kokonaisuudessaan teokseen valitut katkelmat muodostavat monipuolisen katsauksen menneen maailman elämään. Rannikkojen asujat kertovat usein kalastuksesta, ja onpa mukaan päässyt muutama hylkeenpyyntikertomuskin. Lukija saa tilaisuuden päästä mukaan riihenpuintiin, ja eri puolilta Suomea peräisin olevat ruokakulttuurit tulevat tutuksi. Oman värinsä kokonaisuuteen antaa se, että mukaan on otettu myös lukuisia tavanomaisesta kuvauksesta poikkeavia katkelmia: kiskolaismummo hyssyttää kesken nauhoituksen heräilevää vauvaa uneen (s. 56–57), ja Laihialla tuttu haastattelija otetaan leppoisasti vastaan tupakanpöytäloiston lomassa (s. 266–267). Ainoan pienen pettymyksen koin, kun Kainuun murteiden yhteydessä ei kerätaakaan poltettu tervahautaa – Paltamon murteen esittelytekstissä tosin mainitaan tervanpolton olleen alueen tärkeimpiä elinkeinoja. Onneksi Utajärven kertoja kuitenkin päästää lukijan tervaveneen kyytiin.

Lopuksi

Kun litteroidun tekstin rinnalla voi nykytekniikan mahdollistamana saman näytteen kuunnella verkossa, lopputulos on ehdottomasti vaivannäön arvoinen: se on kattava läpileikkaus Suomen historiasta sellaisena kuin tavallinen kansa on sen nähnyt. Myös kielentutkimukselliset ansiot ovat selvät. Opettaja kirja palvelee oivallisena käsikirjana murteiden ja kult-

tuurihistorian opetuksessa. Lisäksi uskoi-
sin, että melkein pä kuka tahansa lukee
miehellään vähintään kotipaikkakuntansa
esittelytekstin ja kuuntelee murrenäjyteen
– ja samalla myös lähijpitäjät tai muut it-
selleen tavalla tai toisella merkitykselliset
pitäjät. *Suomen murrekirjalle* asetettu ta-
voite ”saattaa silmin nähtäväksi ja korvin

kuultavaksi, millaista on ollut muutaman
vuosikymmenen takainen vapaa, arki-
nen murrepuhe Suomessa” (s. 5) toteutuu.
Teoksen kohdeyleisönä onkin kuka ta-
hansa elävästä puhekielestä kiinnostunut.

LAURA ARANTOLA
lpiirone@student.uef.fi

Tieteen maailman tekemisiä Helsingin kirjamesuilla 2013

Takauma-lavalla to 24.10. klo 15–18, pe 25.10. klo 15–20

Kullervo-salissa pe 25.10. klo 18.30–19.30

Takauma-lavan tuntumassa **Tiedejulkaisujen kuja** to–su 24.–27.10.

Tiedejulkaisujen kujalla esittäytyy myös

Tieteen kieli – Vetenskapens språk -projekti